

Rezek S. Román Prohászka esztétikája

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a maganyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

PANNONHALMI SZEMLE

XVII.ÉVF. 1942 II.SZ.

Impresszum

Rezek S. Román
Prohászka esztétikája

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című cikk elektronikus változata. Az eredeti cikk a *Pannonhalmi Szemle* 1942. (XVII.) évfolyamának II. számában (81–96. oldal) jelent meg. Az elektronikus kiadás a pannonhalmi főapát engedélyével készült. Minden jog a Bencés Rendé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Prohászka esztétikája	4
1. Παντα αισθησεως πληρηρ	5
2. Együtt a természettel	6
3. A szépség	7
4. A művészi alakító erő	8
5. Μεταρρυθμιζειν την ψυχήν	11
6. Numine afflatus	12
Mérlegelés	13

Prohászka esztétikája

Még a vázlatosan kiépített filozófiai rendszerekben is találunk esztétikai vonatkozású gondolatokat. A szépséggel – még akkor is, ha nem fogadnók el önértékül – mindenkinek számolnia kell, aki csak teljes képet akar adni a világról és a valóságról.

Prohászkanak nem volt szoros értelemben vett filozófiai rendszere; számára az élet diktálta az elméletet: nem fogalmi hálózatokban, de mégis elveken (milyen nagyszerű elveken!) épült fel az ő „filozófiája”. Sajnos, megszoktuk már, hogy a filozofálást dialektikus eszmetornának tekintsük, melynek vajmi kevés köze van az élethez és a gyakorlathoz. Pedig az igazi filozófia (– és melyik nem akarna ilyen lenni?) még a legelvontabb tételeiben is egészen a valóságon épül fel. Ilyen Prohászka „filozófiája”, minden más filozófiánál nagyobb mértékben. Hogy mégis idézőjelbe kell tenni az ő „filozófiáját”, azt kettős ok követeli: 1. nincs neki egységes rendszere; 2. a filozófiai módszerrel kiépített részletekben is ez a kissé tudományellenesen hangsúlyozott ismeretelméleti tétel húzódik meg: a tudás magában nem érték, hanem csak ha tett nő ki belőle.¹

Hogy nincs filozófiai rendszere, azt ugyanúgy mondhatjuk Prohászkaról, mint – Krisztusról. E furcsa párhuzamban ugyan egymás mellé kerül az Úr és a szolga, de helyzetük – a mi szempontunkból – egyforma. Prohászka életét az a mélyreható észrevevés jellemezte, hogy Krisztus nem lett sem tudós, sem művész, sem esztétikus. Krisztus csak – ember lett, aki tudja, hogy csak a lét szakadécai után jöhet a szépség s csak ezek után az esztétizálás, (Vö. Prohászka Ottokár: Összegyűjtött Munkái 20 k. 262.²) – De ki merné állítani, hogy az Istenfia nem tudott volna dialektikus eszme-futtatásokban beszélni a szépségről és a művészetekről, ha az ő küldetése éppen nem az lett volna, hogy abban kell lennie, ami az Atyjé?! És ki merné állítani Prohászkaról, hogy nem tudott volna nagy-tudósan írni esztétikai kérdésekről, – ha erre szentelte volna az életét, és ha esztétikai könyvek bűvárlatánál nem tartotta volna jóval fontosabbnak az apostoli munkát vagy – ha már tollal is, de – az élet szolgálatát!

Ám akinek a világról és a valóságról megvannak a maga elvei, az már állást foglalt a szépség világával szemben is. Föltétlenül meg kell tehát találnunk Prohászka esztétikai állásfoglalását is. Igaz, nem bölceleti sémákra húzva, hanem a művészi látás közvetlen kifejezésében. Már csak azért is van neki esztétikája, mert költő volt – a szó legteljesebb értelmében (bár költői formája a próza!); minden költőnek pedig, mihelyt leírta az első betűt, már van ki nem mondott esztétikája. Ha a tudomány is sajátos lelki alkatot kíván a művelésére, éppúgy, mint a művészet, akkor bátran mondhatjuk, hogy Prohászka lelki alkata nem a tudósé, hanem a művészé.

Ki végezte el hazánkban nála jobban a századforduló szellemi életének átértékelését, krisztusira váltását? Senki, éppen azért, mert a legmélyebb átértékeléseket mindig művészek végzik el, pusztán azzal, hogy alkotnak, esetleg persze éppen az új elvi háttér árnyékában. Prohászka vérbeli művész volt, de a művészeknek abból a fajtájából, akiknek az a legfőbb esztétikai tételük: énekelj úgy, amint énekelni adatott, vagyis ahogy élsz! Neki nincsenek szépirodalmi vágyai: „Nem, nem; hagyjuk az álmokat. Előttünk legnagyobb tény az élet, az eleven alak, az öntudat; ez hordoz harcot és fejlődést; ez hordoz gondolatot és eszmét; ez állít létbe géniuszt, költőt, művészt, bölcset”. (5,10)

Művész ő, de írói pátoza az apostol szolgálatában áll, sőt apostoli feladataitól kapja a leghatásosabb impulzusait. De művészetéről, elsősorban művészetéről gondolkodni: olyan ritka pillanata volt, mint a pilisi barátok „édes ámulása és csendes merengése”: rara hora, parva

¹ Az egész kérdés filozófiai megalapozását lásd Prohászka intuíciója és átélése c. tanulmányomban. (Theologia, 1941. 4. sz., 1942. 1. és 2. sz.; különlenyomatban is.)

² Ezentúl a hivatkozások csak a kötet- és oldalszámából állnak, például (20,262) – PPEK.

mora, édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, melyre a fegyelem, az ima és a munka láncolata következik. Neki a szent, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan íveit a fogalmak holdvilágából, de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött, ő Szent Bernáttal azt tanítja, hogy kár a hidakon sátoztani s rajtuk megtelepedni; le kell ereszkedni az élet törtető árájába, a nagy energiák vágató hullámaiba s úszni kell bennük s vitetni magunkat hátukon az örök élet révpartja felé. Neki, a szeretet emberének nem volt kedve „inter versutias philosophorum”, a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha itt-ott ezekre az utakra is le kellett térnie, megtette azt is, de legszívesebben oda vonult, ahol Istent élhette és hirdethette. A fogalmakkal, distinkciókkal és disputákkal szemben valami „fölséges pragmatizmus” jellemezte, mely mindenek fölött égni és élni akart, s tűz akart lenni mások megsegítésére, sokkal inkább, mint hidegen világitani a filozófia istálló-lámpásával.

Rendszeres esztétikát tehát hiába keresnénk a 25 kötetnyi Prohászka-opusban. De szétszórt nyilatkozatokat, rövid vagy hosszabb elgondolkodásokat annál többet találunk. Ezeket akarom egységes „rendszerbe” szedni, idézőjelek nélkül, lehetőleg az ő szavaival összefoglalni. Csak ezután vethetem az általa nem sokra értékelt tudományos mérlegre.

1. Πάντα αίσθησεως πληρή

Három nagyhatalom van a szellemi világban: az igazság, a jóság és a szépség. Egyenrangúak. Egyik sem kevesebb a másiknál s a földön is egyformán uralkodnak. (18,26)

Tekintsük meg a szépség hatalmát!

A szépség világa *az ész világán kívül* van; gazdagabb, színompásabb nála; itt nem kísértenek száraz sémák, itt az emberben csendesesen pihenő harmóniák dalokká válnak. Színekkel, vonalakkal építünk magunknak bűbajos világot. (20,269)

Mit hozunk a világ felépítéséhez? Valamit, ami adottságunk: az ember, amennyiben test és vér, faj és nem, annyiban adat; amennyiben pedig szellem, jóság és erény, annyiban tett; önmagának teremtője. Hozunk tehát valamit, ami teremtmenyi mibennünk: az adottságainkat – és hozzáadunk valamit, ami már a mi teremtésünk. Az ember teremtő és teremtmény, művész és mű – egyben. (11,317)

Megindul bennem az élet. Elsősorban mint érzés vetődik fel öntudatomban. Ahogy a vér beleloccsan az agyba s a szembe, úgy villan bele az érzés a psziché minden funkciójába, – a művészi teremtésbe és alakításba legfőképpen. Ha igaza volt a görög filozófiának, hogy „πάντα ψυχής πληρή”, minden lélekkel van átjárva, ugyanazzal a joggal mondhatjuk mi is: πάντα αίσθησεως πληρή, minden érzéssel van átítatva. Érzések termékenyítik a művészetet, érzés jelentkezik az alakok, ritmusok ellesésében, a nyelvformák és mértékek megsejtésében is. Bennünk van, de nem tőlünk van. Nélküle az eszmék is csak árnyak. Az érzéstől függ, hogy mi tetszett a régieknek és mi tetszik nekünk.

A művészetnek az a szellemes meghatározása, hogy „die Kunst ist die Natur durch ein Temperament geschaut”, rámutat arra, hogy itt lelke megérzésén fordul meg minden. Itt valamit látni kell, amit százezren nem láttak meg, s valamit hallani kell, amit nemzedékek nem hallottak meg, s ami nem is ott kint van a nagyvilágban, hanem ami a művész lelkéből születik meg és innen lép ki.

Érzünk, azért van világunk! Az érzés ugyanis, mint az élet vére és lelke, beleszűröngözik észrevevésünkbe s gondolkodásunkba is, gondolatokat elevenít meg, eszméket gyűjt ki, új meglátásokat ad megérzések révén. Mintha az eszmék absztrakt, üvegszerű erezetébe vérhullám, eleven élet hulláma loccsanna bele s attól elevenednék. E nélkül az eszmék árnyak; róluk is igaz lenne, amit a hitrege tartott az alvilági árnyakról, hogy akkor elevenednek meg, ha vért isznak. Az eszmék vére az érzés. Erejük s hatalmuk azon fordul meg, hogy mennyire nyúlnak bele az eleven életbe, vagyis érzéseinkbe. (8,149–154)

Az érzést öntudatlannak mondom, ha a nagy tehetség, a zsenialitás s az inspiráció mélységére gondolok, melyeknek nem vagyunk urai; öntudatosnak mondom, ha e mélységek fölvetődését nézem hajlamainkban, vágyainkban, megérzéseinkben. Van róluk öntudatunk, bennünk lettek, de nem tudjuk hogyan. (8,154)

2. Együtt a természettel

Kinyitom érzéseim ablakát. Hadd zuhogjon be a friss levegő és napsugár! Már a mozdulatlan csendben is *energiák feszülnek*. Érzéseim szálait most beleakasztom a rögökbe s a csillagokba s ezt az aranyos pókhálót borítom magamra, Istenre s a világra. A lélek e hálónak művésze s boldog foglya egyaránt. (8,88)

Megállok s nézek. Mintha sötét szemöldök alól nagy kék szem nézne rám. A sötét szemöldök a sötét fenyőerdő, s a két szem tekintete a hegyek fenségének s a csend méltóságának öntudatát lövelli. Ez a szem mélyebb, mint a tó; mert a tó fenekére csak érhetnénk, de a lélek mélységeit, melyek bennünk nyílnak, mikor az Isten műveit csodáljuk, föl nem mérhetjük. Mihelyt a tóból szem lesz, az Isten néz ki belőle; nézése nem fér lelkünkbe; nem bírunk vele eltelni! (8,60)

Hallgatóznunk kell az alvó természet ritmusára s érdeklődnünk kell, nem lebbenthetjük-e szét – csak pillanatra is – a fátylát s nem követhetjük-e álmainak fonalát, mikor lábujjhegyen jár körülöttünk a sejtelem s meghív, hogy kövessük. (8,75)

A szép természet lefátyolozott szfinx; fátyolát csak az lebbentheti föl, akinek e világitok megfejtéséhez érzéke van; e *mély szimbólum* kihámozásához éber érzék kell, melyet Isten ad s ember nevel; il faut l'avoir. (13,349–350)

A természet világa Isten művészetének egyik műhelye. De a természetfölötti világ mély inspirációit, a boldogságkeresés szárnyalását, a szeretet érzéseit is mint művészetet kell nézni. Jézus is a természeti világ paraboláiba merítette bele a természetfölötti szeretetet. (13,350)

A világ Istennek alkotása, a legharmonikusabb költemény; mily mulasztást követnénk el, ha nem gyönyörködnénk benne. Kis örökkévalóságok környékeznek! (8,108–109) Széppé, búbájossá teremtette Isten a világot. A lét csupa arány és mérték, csupa lappangó néma ritmus, melynek hangjai folyton belénk kötnek s ingerelnek. Ha ez a ritmus és finom inger valahol érző lélekkel találkozik, akkor a lélekben zengő életté, tehát énekké, örömmé változik. Van ritmus és szunnyadó harmónia mindenfelé elég! Minden darab vidék csupa fény; a vidékeknek is van illatuk! *Minden csupa szín, jel és jegy*, hangjegy; a lepkeszárnyon is egy kéz nyoma van meg: Istené. A sok kottát én olvasom, én, az érző lélek. Üzenetnek fogom fel őket; az egész együtt csak keret, benne a nagy üzenővel, Istennel. A kívülről rámozduló sok szépség bennem ingerré változik át s én a szimbólumoknak jelentését fejtegetem; *kiolvasom belőlük a szellemi tartalmat*, az üzenetet: a világot összetartó nagy jószág és szeretet állandó szavát és boldogító lehetét – énhozzám. (8,75–76) A génusz pedig játszik rajtam, a műszeren. Hagyom, átadom magamat az engem környező szépségnek és fölségnek. (8,129)

A természetben lélek lakik; (18,183) indításokkal teli lélek, gondolatokkal teli értelem; (8,108–109) csak föl kell fogni ezt a teremtő remeklést, és tárt lélekkel fogadni üzenetét. (24,119)

Tehát a teremteni tudó *lelket a természet* csak *ingerli*, csak motívumokat szolgáltat neki, s ezekre az ingerekre s motívumokra *ő felel*; de válasza nem visszhang, hanem saját mélységeinek kitérása; *teremtő visszahatás* a külső szóra; válasz a szépség behatására – új szépség teremtésével. Itt már a teremtmény lelke teremti a szépséget. És létrejön a művészet világa. De csak akkor, ha nem akadok el a részleteknél. A világ szépségét egyben kell látni, nagy szintézisekben! A sok diszharmoniót csak így láthatom a teljesülés vágyának és vajúdásának; a folyton más levelekben az örök változatlan Alakító csak így fog üzeni

nekem. – Széttéphetném a virágot s a lombot; nagyítóüveggel nézhetném a lepkeszárnyat, s mivel ujjaim közt csak nyirkot látnék, hát kacaghatnék a szépségen. Ráfenhetném epémet minden virágra; belekeverhetném mérges lelkemet a harmatba: beállhatnék a fiatal fenyvesbe keresztos póknak, mely a fenyő gallyaira s a kakukkfű s démutka szálaira köti pókhálóját s virág s harmat dacára csak legyeket fogdos. Csakhogy ne mondja soha az ilyen pók-lélek, hogy lát és ért; ne mondja soha, hogy látja a nagyot, a szépet s fölségest. Dehogy is látja; ő csak bibircseket, foszlányokat, köveket és töviseket lát, de az egészet nem látja. Pedig a *szépség az egészben van*, s ezt az egészet a maga harmóniájában s fölényében csak az fogja meg, aki önmagából kilép, hogy megközelítse azt a szép, érintetlen s fölséges életet, mely vele szemben áll; csak az érti meg, aki önmagából kivetkőzik, aki kiüresedik, hogy elteljék vele. A világ szép is, fölséges is és jó is; de ha mindezt föl akarom fogni, akkor az egészet kell nézmem és a részt is az egészben. A legszebb Junó-arc sem szép, ha csak egy vékonyka barázdáját nézem; nem a barázda az arc. Nézzük az egészet, hogy megláthassuk a szépséget. (8,130; 8,142)

Dehát mi a szépség?

3. A szépség

A szépség nem ideológia szülötte, hanem mélységes *szubsztancia*. Nem hidegsugarú tükör, hanem a dolgokban bennlevő meleg valóság. *Tiszta érték* – az igazság és a jóság mellett. (25,237)

Isten: a világ mögött álló s minden mindenségnél ragyogóbb s fölségebb, szükségszerű *örök szépség*. (8,46) Szereti önmagát, a szépséget, a formát. (23,253) A szépséget szerető lelkek belé vágyódnak, az örök hervadatlan szépségbe, örök üdeségbe (24,10); szeretetük és szerelmük csak halvány mása az örök Szépség szeretetének és szerelmének. (23,29)

Ebben az örökszép valóságban úszik *a világ s tükrözi a végtelent*. (8,76) Mert Isten – hogy szépségét mutassa – szépséget adott a világnak: csillagokkal hintette be az eget és virágokkal a földet, hangot adott a zsongó ligetnek, zengést a jégnek, üvöltő zúgást a szélvésznek és még millió színt és hangot rejtett el a leleményes ember elől; ezeket az ember kicsalja a természetből, elámul a nem sejtett örömök láttára. S ha lelkében megindulva föl akar emelkedni Istenéhez, egybegyűjti a színeket, egybehangoltatja a hangokat, s hódolata puha szép szárnyakon ér fel az égbe. (23,70)

Ez a hódolatunk a végtelen szépséggel szemben: alázatos *függés az örök, ragyogó valóságos ideáloktól*. Amint függ a márvány Apolló vonásaitól, a Madonna Sixtina vászna a színek bájától, úgy függjön a lélek az igazság s a szépség harmóniájától. Míg függ, addig remekmű; mihelyt elszakad, vége van, szétesik; por és rongy lesz belőle. (5,154)

Az idő és tér kategóriáin kívül álló egyszerű széppel, az Istennel szemben a mi legnagyobb művészi remekeink is csak olyanok, mint a fölvetődő halak csillogása. (5,156) Mi azonban mégis beszélünk Róla, hogy lelkünket az Ő látására ingereljük; szavaink és színeink csak olyan bontakozó törekvések, mint amilyen a tulipán-bimbó fakadása, a bábnak lepkévé szépülése: nemes ösztön hajt a transzcendentális, a halhatatlan szépség felé. (5,73)

A szépség nagy hatalom! Nem az igazságtól s a jóságtól elvonatkozó szépség, hiszen ilyet nem is fogadhatunk el; de *az igazságnak és a jóságnak szépségbe kell öltözködni*; amíg ezt nem teszik, azt érzem, hogy szegények és nincs ruhájuk, az, ami járna nekik. – A vitázás, a filozófiai él nem markol bele a tunya s gondolatlan lelkiségbe, ha a szépség kultuszát meg nem teremjük számára s nem hozzuk közelebb hozzája. Az igazság oszlopát a szépség virágfüzérével kell fölékesíteni. Amit az ész s a dialektika teremt, az olyan, mint valami lelki arzenál, – olyan, mint egy magasfalú technikai műhely, hol mindenféle szerszám s műszer s csavar s kapocs, fogó s csíptető áll rendelkezésre, hogy a gépeket megalkossák s célszerű lendületben tartsák; tehát csupa forma s képlet, végső elemzésben csupa igazság. A művészeti

szép, akárcsak az erdő s a mező, szintén csupa forma és képlet, de leborítva a szépség fátyolával, s az nem mint képlet és szám és tétel, hanem mint hangulat lép elénk. Nem dolgozik srófokkal és szillogizmusokkal, hanem lelki illetekkel. Úgy illeti a lelket, hogy megilletődik, úgy nyúl hozzá, hogy érintéseinek öntudatlanul is enged s végre is behódol a szépség hatalmának. (12,301)

Elfogadhatjuk Van der Velde meghatározását: *a szépség a dolgok természetének megfelelő vonal- és színharmónia*. (21,235) – A szépség érték. *Nem kell, hogy jogilag az enyém legyen*. Enyém az, minél jobban tudom élvezni. Azé leginkább, aki ittasan tudja nézni s magába szívni. Azé, akinek életszükséglete. Csak tisztelettel, levett saruval közelítsünk az élvezésére! (23,256)

Az eszményi szépség az igazság alapján áll; az örök értékek mértéke szerint alakul és épül ki; *ez a szépség nem egyéb, mint az igazság és a szépség formája*. Mint ahogy az élő természetben a szépség csak öltözet, csak kifejezése s bátor megnyilatkozása a való élet energiájának. A szépség mögött az erősz, egészség és a jól megkonstruált valóság áll. Azért az igazi szépség sohasem hiú, vagyis nem üresség, hanem hatalommal s *valósággal teljes forma*. (25,265–267) – De az igazságnak és a jóságnak nemcsak formája a szépség, hanem hódító ereje is; a szépség a legnagyobb hódító erő. Kár, hogy az Isten szépségéről semmi fogalmunk; de mi lesz velünk, ha az egyszer elénk lép s a mi szépség-szomjas lelkünket elárasztja! (23,256) Ki féltene a szépséget az utilitarizmustól s a materializmustól? Lehet azt féltetni? Lehet-e félni, hogy ütközéseknél a rövidebbet húzza?

Nagy érték a szépség, de *sem a szépség, sem a művészet nem való az első polcra*; az az ismeretnek, az elvek s igazságok s a szellemi valóságok felismerésének a helye. (25,265) Krisztus arca, a Szűz Anya tekintete, a szentek homloka – mind-mind szépek, de az igéző szépséget az őket fűtő eszményi tartalom adja meg (5,168; 25,267) Ezért olyan igazi nagyság a gondolatoktól sugalmazott művész is. (9,2)

A *bájb*ban a fölület győzelme van; nem kerülnek elő a mélység problémái; azok lent maradnak, s fölül megint virág, finomság, mosoly van. (24,21)

4. A művészi alakító erő

A közönséges ember benyomásai öntudatlanok, de az érző lélekben sok hang, sok bánat, sok vágy szólal meg, mintha életre élednének a lélek mélyében eddig nyugvó, eddig ismeretlen életerők. Úgy érzi magát az ilyen lélek, mint a fa, mikor a tavasz éltető csókjára megrezzen benne minden sejt, és az élet folyama kezdi benne útját.

Ki állhatna ellent a belső alakító erőknek? Mindent szétfeszítenek, mindent megrepesztenek; az emberi kebel az ő hatásukra tágul és feszül; ha lehetne, kitérné szárnyát s menne a végtelenbe. (5,64)

A természetben a lélek mindenütt termékeny talajt talál az érzelmei alá; ebből a talajból neveli ki a gondolat és gerjedelem virágait. Ez az élet; csak ami belülről jön, csak az érdemi meg ezt a nevet. – De mily nehéz kifejezni ezt a belső szót, ezt az érzéstömeget! (5,86)

Minden tehetségnek vannak spontán megnyilatkozásai, vannak hajlamai, gravitációi. A léleknek ösztöne van az értésre, tudásra, kutatásra: ez a tudás ösztöne; van spontán ítélete a jó és rossz körül; ez az erkölcsi ösztön; van finomsága arra, hogy szinte megérezze az Istent: ez a vallási ösztön; és *van érzéke a szimmetria, a harmónia, a szép iránt: ez a művészi alakító ösztön*. (5,34)

Az alakítás alakot visz az alaktalanra, szépséget a formátlanra. Ezt az alakot csak úgy lehet átvinni, ha az alaktalanságot letörjük. A művész azáltal viszi át az alakot a márványra, hogy leüti róla az alaktalanságot; a gondolatátvitel mindig lökés, fúrás, törés, gyalulás; a gondolat az anyag országába karddal kezében tör be s erőszakkal hódít, hogy átvigye rá a gondolat alakjait, a szépséget. (5,153)

Szép a zene, szép az ének, szép a vonalak és színek harmóniája; de sokkal szebb az a lélek, mely ezt a szépséget megpillantotta és színben, hangban, vonalakban elének öntötte. A külső szépséget a lélek átéli s csak saját életének mélységeit érzékíti meg hangokban s márványban. A lélek a lant s a természet a kéz, mely a lantból a szépség harmóniáját csalja ki; rajta, húrjain váltódik ki életté, gyönyörre, művészetté, boldogsággá az, ami kívül élettelen. Érzékében rejlik a titok, melynél fogva gyönyört és kint képes kiváltani s ritmust és harmóniát és ütemszerűséget hozni a levegőbe és éterhullámokba. Ebben az érzésben, e felfogásban, ebben az átélésben van az élet – s az az élet mind ott belül van. *A termelő „én” csinál mindent.* Ez a világ világ nekem, mert én állok a központjában. Én szórok rá fényt szemem tekintetével, zenét és ritmust idegeim rezgésével. Szemem nélkül ez mind sötét; ideg nélkül ez mind néma és buta. Nekem kell ezt a világot színeznem és szépségbe öltöztetnem; nekem kell benne az érthetőt fölfedeznem; nekem kell mélységeibe ereszkednem s a végtelent gondolataim arany szálaival összefűzőm. Nagy ez a föladat! Ettől fölébred érző, értő, sejtő, vágyódó lelkem; megizgul benne az élet s kiindul; meghúzza saját növekvésének tengelyeit; csillagokat tűz az égre; át akarja fogni, föl akarja szívni életté a létet, hogy minden látássá és érzéssé váljék s hogy ettől az intuíciónál és eksztázistól boldog, gazdag, isteni élete legyen. Mily nehéz ez a munka! – Hát még akkor, ha nem szobrot, műremeket, de eleven szobrot teremtünk nem márványból, hanem önmagunkból! (5,131–133, 15,256, és több helyen.)

Mennyire érezzük a nyelv elégtelenségét, valahányszor e hangulatok vibrációit s az indulatok ilyen villámszerű fényeit megörökíteni s magunk számára is följegyezni akarjuk. Mily silány tartalom van a fogalomban! A szó mily gyatra kifejezés a valóság, a megtapasztalás, az élet mélységeivel szemben! (8,223–224, 8,63–64 és több helyen.)

A művészet az embernek öntudatra ébredése; ahol művészet nincs, ott még nincs emberiség. Ez ott kezdődik, ahol az emberi tíz ujj, ez a legtökéletesebb szerszám alakít valamit. A művészet oly szükséges, mint a levegő a tüdőnek, a fény a szemnek; e nélkül emberek sem lehetnének. A művészet egy új, tisztább megtestesülés; e nélkül barbár, vad az emberi tekintet, vad barbár az emberi arc; leghatalmasabb lesz a vallás eszményeinek szolgálatában. (20,269)

Nemcsak a szónokláshoz, de a művészet minden ágához először jó anyag és ügyes anyagkezelés kell; aztán pedig jön a lényeg: *a lelket szabadjára kell bocsátani;* hadd alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja önmagát. Non ex penna, sed ex penu – így kell jönnie minden művészi alkotásnak; egy darab életnek, élő műnek kell lennie, (24,13)

A művészet lelke az *inspiráció és intuíció;* költői ihlet és örömittas lelkesülés. (5,7, 5,96) Mert a művészet gondolatai nem a hideg tudomány, nem az emlékezet fakuló képei, hanem meleg, lelkes, az emberi érzésben érző gondolatok, kipattanó intuíciók; ezeknek van életerejük, hangulatuk, színezetük. A tudás a művészt nem ihleti; az érzéssé vált tudás bír csak igazán inspirálni! (12,261) Itt az irracionálé mindig nagy hatalom lesz; azért nem megérteni kell, – mit értene rajta, hiszen érthetetlen – hanem azzal számolni kell és hagyni kell érvényesülni. (10,233)

Így lesz a művészet *a szellemi élet legérzékenyebb szenzóriuma;* az életet a minőség oldaláról érzi meg. (5,11) Nem közvetlenül szolgáltatja az eszmét, hanem anyagi valóságok, tárgyak, szavak közvetítésével, melyekből a felfogó értelem kihámozza az eszmét; így lesz a mennyiségi anyag a gondolat milyenségének szolgálója és hordozója. (14,71) De ide főleg *a gondolatnak és az alaknak harmóniája* kell. Mert ahol a gondolat küzd s kialakulást nem talál, ahol a forma elmarad az eszme nagysága mellett, ott diszharmónia, szakadás, aránytalanság számúzi a szépet és az élvezetet. (5,114) A márványszobor szép a rajta kiteljesülő szép gondolat szép kifejezése miatt; eszményiesség és a vonalak harmóniája adja a remekművet. Az individualitás is a szép léleknek szerencsés megtestesülésében ragadja el a

pálmát, „Heureux qui les surprend, ces justes harmonies, où vivent l’ame et la forme à la fois: ez a művészet jelszava. (5,146)

A nagy eszmék átérzése: ez teremti meg a művészetet s ez biztosítja jó irányát. A gyökér az eszme; mihelyt a gyökér a lelkesülés s az értelem fénysugaraitól melegszik, azonnal hajt s annál nagyobb erővel hajt, minél tovább borította a gondolat romjainak törmeléke. (12,269) A művészet főséges hivatása: segíteni a nagy, a legnagyobb gondolatokat, szárnyat adni a lelkesülésnek – az eszmék iránt való „első szerelem”-nek fölkeltése által. Egy szép kép szárnyra ragadhatja a szívet, kedélyt, észt, valahányszor a szem édelegve rajta pihen. Egy főséges mű kifejezheti a vonások, a színek, az arányok harmonikus pompájában a gondolatot, a hitet, az erényt, a léleknek teljes értékét és örök hivatását. S a fáradt lélek elzarándokol oda, új életet merít egy misztikus elmerülésben, egy éltető élvezetben. (12,265) Ezért valamely művészet annál magasabb fokon áll, minél finomabb anyaggal dolgozik; annál tökéletesebb, minél teljesebb alakot, elevenebb kifejezést, minél több szellemet és életet juttat művének. (5,250)

Mások szívének megismeréséhez a saját életünk és tapasztalatunk ad kulcsot. (23,28) Mások lelke szentélyébe be is nyithatunk, meg is ismerhetjük, s ha jól megismertük, ki is tudjuk fejezni – a művészet nyelvén. Az isteni mélységet és végtelenséget a mi formáink – akár gondolataink, akár meglátásunk, sejtelveink vagy érzéseink – (ki nem meríthetik, de reagálnak rá és új meg új formával, más és más szentágostoni kagylóval meregetnek a valóság óceánjából. A nagy alkotó *fantázia* továbbgyúrja az így felfogott morzsákat és a saját színeivel, érzéseivel, emlékeinek gyöngéd vibrációival új életté teremti. A leíró művészet titka és mesterfogása is voltaképpen abban áll, hogy a fantáziát, ezt a fakadó életet felébressze, tevékenységre izgassa s amit maga inkább csak jelez, azt a belső érzékek finom, naiv művészetére bizza. (8,223)

A művészet – akárcsak a hit – a tudásnál nyugodtabb és csendesebb, elmélázóbb és elmélyedőbb, mert nem a fogalmi világban, hanem a megérzésben és a megtapasztalásban van a súlypontja; nem annyira észre, mint inkább *szívre akarja venni a Fölséget*; nem fogalmakat tükrözni akar, hanem megtelni a nagy valósággal és lánggra akar gyullasztani. (24,306)

Tápláló tüzet ehhez nagy feladathoz mindig a természettől kap a művészet; az ő szeretetétől kap szárnyakat; a virágokra tekintve jut el a csillagokhoz. Nem vakon *kell szolgálni a természetnek!* Ha csak reprodukálni akarjuk a műveit, akkor megszüntetjük, megöljük magát a művészetet. Nem másolni, hanem *felemelni* kell a természetet; így a természet a művész keze közt *átszellemlül*. Ilyen átszellemlült természetre szívesen támasztjuk művészetünket, költészetünket; belemerülünk, hogy annál gazdagabban vonulhassunk vissza kedélyeink mélységeibe. (5,74–106)

Az iparművészeti irány – a használati tárgyak ízléses elkészítésével szintén ezt a természetességet pártolja. Adjunk minden tárgynak oly alakot, mely neki megfelelően szép legyen. Szép a mahagónifa, de szép a fenyőfa is; a fenyőfát is úgy dolgozzuk föl, hogy neki megfelelő szép alakot nyerjen. Minden tárgynak lehet szép alakot adni; egyszerű bútort is lehet megfelelő szépen kialakítani; konyhaszereket is lehet műiparral előállítani. Nem igaz, hogy a közönséges tárgynak csúnyának, ízléstelennek kell lennie. Vessünk véget a sablonnak, kaptafának! A szépség forrása kiapadhatatlan, – mint ahogy a természetben is látjuk, ahol föltalálhatók minden ízlésnek, minden művészi iránynak elvei és formái. „Művész” a mérnök is, aki gyönyörű ívben építi a hidat; „művész” a mechanikus, aki egy szép gőzmozdonyt vagy gőzhajót épít. Az alakra irányul az ilyen „művészek” törekvése is; így kerekedik felül az ember keze a gép vaskarjainak szorításából. (21,233–235)

A művészetben *lelkünk szövi ki önmagát*. A legjobbat emeli ki magából, lényének csendesen pihenő harmóniáit kelti föl, hogy színekben, hangokban közölje tiszta, mély, igaz érzelmeit. (15,256 sk.) Önmagunk kifejezése ne törjön át korlátokat, mert akkor anarchiát

teremtünk. Most is éppen az a bajunk, hogy belekerültünk a kritika s a kétely korszakába, a művészet individualista vajúdásaiba, a szertelenség irodalmi divatába, a reform s újítás mámorába; de a lelkesülségből kőr lett s az önbizalomból örület. Ebben az örületes titáni munkában az individualizmust valóban anarchiává fokoztuk. Sok a szenzáció a gondolatvilágban s a művészetben, de a szenzációk átlag katasztrófák, tört hitek, tört remények, tört szívek, (8,113)

Ne legyen a művészet egyes gazdag emberek szalonjainak díszé és élvezete. Legyen közkincsünk. A társadalom karolja föl a monumentális műveket. *A művészet mindenkié!* Az egyház fektesse eszméit és pénzt a művészetbe, ne sajnálja! Az eszmék templomokban, új templomokban élnek virágzóan; a hit, a vallás világában az ilyen nagy alkotások valóságos turbinák: hajtják, lendítik a már fáradt, tespedni készülő tömegeket. (12,267) Így *szociális* lesz a művészet. Érzéke fölébred oly kérdések iránt, melyek a mélységet fölkaradják. A költők a mélység s a szenvedés problémáit feszegetik; a nagy gondolkozók a sötétbe merednek; a festők a század szégyenét hozzák öntudatra – s az emberiségnek fölébred a lelkiismerete. (22,55) Lesznek írók, kiknek szemük van hazájuk és népük sajátosságai s életstílusa, kiknek szívük van érdekei s küzdelmei, a *néplélek* járása s a történelmi psziché alakításai iránt. Kell írónkba józan, katolikus érzés, mellyel igazán szolgálhatják hazánkat s nemzetünket, hitünket s eszményeinket, írókat akarunk, kik az anyaszentegyházzal éreznek s a keresztény életet nemcsak tollukkal vallják, kik *a tant átélik*, annak színt és stílust adni, annak tüzet s hevét az élet alakításában kifejteni s fölhasználni tudják. Ehhez nevelés, szellemi közösség és összetartás kell. (22,134–135)

5. Μεταρρημίσεις τήν ψυχήν

Mindennek lelket és életet tulajdonítunk; a természet a mi gondolatainkban föltámad, él, beszél. *A szív áll mindenütt a központban* s a lágyság jellemzi költészetünket; minden tisztaság s emberi lesz, amit csak megérintünk. Szeretünk álmodni s benső világunkat a végtelenbe tágítani, de ugyanakkor kedvünk telik a természetben pozitív irányzatok után. Oly lények vagyunk, akik a kozmosz mélységei s a hullámzó kalásztenger közt repülnek; gondolataink a végtelenbe visznek s kezünk a mező kalászával játszik. (5,105–106)

Azokból a mélységekből, melyekbe az élet terhe vonszolja az embert s azokon a meredek utakon, melyeken a küzdelmes élet fölvezet, hallani a zsolttart... Íme, a költészet, mely merő valóság: az élet dalai, zsolttartai és hőskölteményei. (8,21–22)

A költők megéneklék az emberi szívnek küzdelmeit s fájdalmait; lelkesítenek az élet eszményeiért. Mindenütt az emberit keresik: művészetben, vallásban, történelemben, életben. (5,5) A való vagy az esetleges lét törvényei szerint kigondolt tüneményeket szép ábrázolásban adják elő; azok szemléltetésére és az érzék fölött való szépnak élvezőjére segítenek, (12,142)

Azt mondaná valaki, hogy „hisz ez csak költészet”. Költészet? Hát az semmi? Ez az aranyporral telehintett levegő, ez a narancsszínű felhők közt leszálló Nap, ez a békéltető esti harangszó, az mind valóság; olyan, mint én magam! Itt nincs mit letagadni, nincs mitől félni, nincs mit kifogásolni. (5,95) – Éppen ezért felháborító volt néhány zsidó fiatal-óriás viselkedése az 1907. évi pécsi kongresszuson (a szabad tanítás ügyében). A költészetre került a szó. Nos hát nyilatkozott egy-két galileista-jelölt: „Mi az – mondták: költészet? Rímek, táncoló szavak, nyelvpattogások, szókisülések” Mily kótyagos szótáncolatok voltak tehát Dante, Arany, Petőfi, Vörösmarty, (24,16)

De át kell szépíteni, szellemmel kell áthatni a nyers természetet! Mert az *érzéki szeretet* éppúgy fakasztja a költészet forrását, mint a természetfölötti, az *isteni szeretet*; ha nagyon különböző is irányuk és céljuk, ha az egyik édenbe lejt, a másik egy bűzhödött mocsárban akad el, mégis közel, nagyon közel fekszenek forrásaik a szívben. S amíg az előbbiek a

márványszobor fehérségét mocsárba húzzák le, addig Isten nem tagadja meg a költészet hangjait azoktól, akik az ő szeretetétől hevített életre bontakoznak ki. (12,143) Az ilyen lelkeket az örök szép való költészet hevíti, melynek lángja már itt kigyullad és most is ég, de melyre még nincsenek szavak! (23,102)

Erre a nagy valós költészetre, ritmikus boldogságtáncra készülünk most, itt lent. Más mértékre, más taktusra kell hoznunk azt, ami bennünk még rossz ütemű: μεταρρυθμίζειν. Igazán ezen múlik. A magnetizálás is abban áll, hogy a vastömecek más rendbe, a villamos áramok árkai mérték szerint helyezkednek el, azért kapcsolódnak a sarkcsillagba. Nekünk is krisztusi ritmus szerint kell rendezkednünk. A zene, a ritmus is erre segít: μεταρρυθμίζειν τήν ψυχήν: csodálatos befolyása a zenének, a szép ritmusnak a lélekre: magnetizál, azaz rendbe hozza a tömeceket, hogy a folyamok s áramok átvonuljanak rajtuk. A lélek átlag sok zavarnak van kitéve: a próféta Elizeus is fölindulásában előbb énekest kért, aki melódiájával rendbe hozza szétszaggatott lelkét. (24,233)

6. Numine afflatus

De a szépnek észrevése és élvezete nem mindenható. A mulandóság hamujával homlokunkon, az élet szürkületében más csillagok kellenek – a természetben s esztétikán kívül. (8,96)

A ritmusba, táncba perdítésnek szent szabályai vannak; nem orgiába hajt a lábunk, hanem Isten felé. Nem Uránia, de a *Szeretet* visz az égbe. (8,25) A tenger, a nagy természet is csak azért szép, mert egy darab földre szakadt égbolt. (8,71) A tenger szépsége érintetlen, bája homálytalan; hullámai tisztátalan meg nem tűrnek; nincs bennük tespedés; a tenger fölött lebegett „kezdetben” az Isten lelke; a legnagyobb erő rejlik a cseppjeiben; az égtől veszi színét és víg tekintetét. (Uo.) – Az embert mint ennek a szép természetnek továbbfejlesztését kell a világba állítani. A szépség is természet, de a szépség csak sziluet, csak lengő körvonal, csak kerete a tartalomnak; az emberi természetes szépségbe is tartalom kell, az embernek megfelelő tartalom, mely nem lehet más, mint a természetet koronázó s a természetnek tulajdonképpen értéket biztosító szellemi világ. (8,161–162) Aki a fekete gondolatok, a kétely, a lélekregés viharában gyenge s így alakít, az szerencsétlen művészek bizonyul. Koncepciója nem művészet, gondolata nem belátás, hanem tévedés és torzítás. Kell, hogy a fekete gondolatok és a lélekregés fölött is urak legyünk. (8,175)

Lelki kultúra nélkül a művészet üres, lelketlen, sőt profanizáló farizeizmus. Mily sokan művészek az anyag s a test formálásában, de nevetlen kontárok saját lelkiviláguk fölemelésében s megnevelésében. Itt a szépség voltaképpen nem lesz igazi lelki kultúrává, mert kultúrának nem mondhatunk olyan életet, mely az ideálok uralmának csak korlátolt szuverenitást biztosít, amikor pedig az ösztönök pásztorórákat követelnek, azokat mindenestül a pokolba kergeti. (14,303) Meneküljünk az ilyen rossz művésztől! (5,193–194) Ihlet, lendület kell a lélekalakításba! (5,152) Adjatok a lélekre ruhát, mert meztelen; csak a szépség s a harmónia ruházhatja. (5,153) Akartok remekművet alkotni? A legszebb remekmű a szép erkölcs, *a szép, diadalmas egyéniség!* Isten az ég múzeumába csak a szép lelket viszi át. (17,273) A legigézőbb szépség s harmónia a lelki világban ünnepel; szebb, mint a tavaszi erdőben s a májusi réten. (8,131)

A rossz művész művészete csak méregkeverés lehet; megmérgezi önmagát, s gondolatait fertőző anyaggá változtatja. (5,20) A művészek úgy kell a művészi tehetségét ápolnia, hogy *valamennyi ösztöne tisztuljon, fejlődjék tőlük.* Mert elvégre is mit akar? Az élet felsőbb, tisztább formáján dolgozik, azt alakítja ki; ehhez pedig ember és embernek való világ kell! (5,43) A művészet hordozza eszményeinket; de erre csak az a művészet képes, mely az örök eszmények látomásának örvend. Durch Kunst zum Leben; igen, de csak ha végtelen a

horizontja; e nélkül a műteremből műhely, a művészből kontár lesz. (25,224) – A tiszta szép művészetnek a legmélyebb és legtermékenyebb alapja a hit. (12,137)

A szép egyéniség kialakítása nagyszerű, boldogító művészet, mely *a nagyot*, a fölségest nem márványba vési, hanem *újra átéli*; nem kőben örökíti meg, megújrázza az életet; ezt teszik a szentek. (18,113) – Hajtsuk a művészetet a kereszténység áramába; majd lesz benne lélek! Mert hiszen a modern irodalomnak nincs igazi művészete, – mert nincs vallásossága.

A szépségben gazdag világnézet, az esztétikai világnézet: ez a modern kultúr-ideál. (5,53–54) De homo melancholicus, a beteg modern ember számára orvosságot csak a neki való szép, istenit kereső élet adhatja meg. (8,115–116) A fáradt, dekadens kor művészeti rumlijára csak új tiszta erkölcs hozhat gyógyulást. (21,122–124, 10,121, 12,271) Emeljük ki a lelken az isteni vonásokat! (23,169) Hogy olyanok legyünk, mint Rafaelnek egyik ideálisan szép alakja: Numine afflatus – Istennel telt! (20,267)

Sokan azt gondolják, hogy az élet a krisztusi törvény nyakravalója nélkül s a kegyelem ereje nélkül szabadjára csatangolhat az ötletek s ingerek útvesztőin; ezt hiszik sokan a művészetről is. Elveket kovácsolnak a garázda szabadság javára; ilyen elv a „*l'art pour l'art*”, vagyis hogy művészetnek nincs erkölcsi törvénye; tehát amire sugallatot érez, azt bátran alakíthatja, akármit is mond hozzá az erkölcsi érzék. Ilyen sugalmazást megindít magában az üzletember is, igényelhet hozzá a lilomtipró is. Beveszi magát egyéniségének szuverenitásába s tesz, amit akar, azaz tesz, amit lehet; mert ez a szuverenitás is ugyancsak határolt: becsületbeli skrupulusok, pénz és emberi tekintetek a határőrei. E nyegle felfogású művészet önmagát prostituálja, mikor az eszményiség, tehát a fölség fényeit törli le a saját homlokáról. (19,68)

A vallás nem művészet! (10,29), de a *vallással rokon* minden művészi megmozdulásunk. Mindkettő az örvény szélén ül; érzi a vonzásokat, a szükségességet, az igényt a szebbre, a jobbra; az egyik a meg-meglátottnak alakot, a másik önmagát adja. Kiterjeszti karját, kinyújtja magát mindkettő: a művészet, hogy el-elfogjon egy-egy fényt vagy hangot; a vallás, hogy beleolvadjon az örök szépségbe és szentségbe. Azért a művészet is tisztít, emel; s még inkább igaz, hogy a művészetnek sehol sincs oly helye, mint a vallásban. Ha ennek liturgiát keresünk, azt csak a művészetben vagy vele kapcsolatban találjuk meg. (24,157–158)

Ezt az összefüggést bizonyítja és alapozza meg az is, hogy az emberi lélek született metafizikus: az elérhetetlenre bukik rá s azt valamiképp állítja; metafizikus, ezért vallásos is. Ezért *művészete is vallásos jellegű*. Mily jól látta ezt már Terentius Varro! Három teológiát különböztet meg: theologia civica-t, a nyilvánosan elismert hitet; theologia mythica-t, a költők s a művészek képzeleti világát s a theologia physica-t, a filozófiai spekulációt. S ez mind teológia, igen, az alapfogalmak mind lelki alakítások, (23,281)

Jézus születése Isten legszebb műve; isteni gondolata, isteni remeklése volt annak a teremtő esztétikának, mely minden mezei virágban új meglepetéssel szolgál, de a legszebbet mégis Betlehemben adta. Ez a fölséges művészet a virágot teremtő művészetnek rokona; mindkettőben a keresetlen, győzelmes szépség inspirációira ismerünk. (25,155–156)

Mérlegelés

Íme, ez Prohászka esztétikai gondolatainak lényege. Mintha Platon dialógusainak egyikét hallottuk volna, olyan Symposium vagy Phaidros-félét, nem dialogikus formában (hiszen ez Platonnál is csak forma!), hanem szinte soliloquiai töprengésekben, és természetesen krisztusi etikával.

Sok kép, érzés és hasonlat rejti itt a gondolatot, misztikus elrévülés helyettesíti a filozófiai módszerességet és etikai magaslatoz felé lépcsőül szegődik a szépség a lábunk alá.

Ha bírálni akarjuk ezt az esztétikát, fej lehajtva kell éreznünk fölényes biztonságát és elsőségét: ilyen a szépség világa és valóban ilyennek kellene lennie a művészetnek. Még a

velünk idegen világnézetűeknek is el kell ismerniök az ő mély meglátásainak igazságát. – Dehát mire jut vele a tudományos vizsgálatot igénylő esztétikai bíráló? Reménytelen lenne őt száraz filozófiai gyökerű esztétika fogalmi szítáján szűrni át! Ridegen mondaná neki az ilyen rendszer alkotója: szép szavak, költői gondolatok – csak éppen nem illenek bele egy komoly igényű esztétikai rendszerbe.

Egészen más már a helyzet, ha vele *rokon zsenialitású* művészetfilozófiával közelítünk a bírálathoz. Nekünk, magyaroknak manapság *Brandenstein Béla* rendszere alkalmas e munka elvégzésére: mélység, lelki alkat és költői erő szempontjából ő áll legközelebb Prohászkaéhoz. Tehát az ő tanítása alapján vetjük mérlegre Prohászka gondolatait.

A nagy püspök alapvető eligazodása, hogy a szépség területét különválasztja az igazság és a jószág világától, az egész életet behálózó művészi életágot a cselekvés és az elmélet életágától. Ezt a szétválasztást a fogalmi gondolkodás is megkívánja; különben is olyan általános jellegű minden esztétikai gondolkodónál, hogy nyugodtan mondhatjuk a *philosophia perennis* egyik „tételének”. A prohászka gondolatvilágban az is egészen természetes, hogy a szépség a racionalistán rágódó ész világán kívül esik. Ha az érzés már az egész életnek hajtómotora, akkor a megérezést kívánó szépség és az esztétika területén – nagy hatalom. Amint a szépséget sem korlátozza az ember világára (a természet is szép, Isten a legnagyobb szépség), úgy a művészi tevékenységet sem: minden lélekkel van tele, az anyagi valóságok a rajta kívül álló Szellem (Brandensteinnél: szellemek) üzenetét hozzák; az ember az Isten teremtő művészetét felfogja, felgyullad tőle és a maga lelkének tartalmából merítve – ő is művészettel válaszol. Ez a tanítása egyezik a modern keresztény spiritualizmus (lényegében mindig vallott) felfogásával.

Hogy a szépség és a művészet az ő felfogásában az egész világot átjárja, (vagyis nemcsak az emberi szellemmel kapcsolatban bír létet), ezt az ő misztikus hajlama is magyarázza; de még jobban az, hogy nincs neki szilárd filozófiai meghatározása a szépről. Csak úgy mellesleg utal arra a definícióra, melyet Henry Van der Veldenek *Die Renaissance im modernen Kunstgewerbe* c. könyvében talált: a szépség a dolgok természetének megfelelő vonal- és színharmónia. De ha meggondoljuk, hogy mennyire hangsúlyozza *πάντα αισθησεως πληρη* tételt, meg a természetnek érzéseket kiváltó hatalmát és az értelmes léleknek szellemi jelentést hordozó válaszát, nyugodtan mondhatjuk, hogy szemléletmódja lényegében egyezik Brandensteinével: a szépség lényege sem több, sem kevesebb, mint az érzelmi hatás érzelmi kifejezésében nyilvánuló érzelmi jelentés. Ezt ő észreveszi a nélkül is, hogy a saját nemű alakulat filozófiai kategóriáját tudatosítaná. Azt is meglátja, hogy a szépség nem valami önkényüinktől függő határozomány, hanem abszolút módon függ az ősi szépségtől, Istentől. A szépség bensőséges varázsa előtte természetes tény, ha nem is elemzi a művészi kategóriákat.

Értékelést akar megállapítani az ős-értékek között s a szépséget az „elsőpolcra” leveszi. Ez ismeretelméleti szempontból „kötelező” lépés; a hiba csak ott kezdődik, amikor az esztétikumot túlzottan etizálja, a vallás szolgálatába hajlítja s ezzel már-már veszélyezteti a szépség filozófiai értékű autonómiáját; a helyes az lenne, ha megelégednék a morálmentes szépség és művészet jogos megtagadásával, illetve elítélésével. A görögség teológiáját ő „az istenség esztétikai vetítésének” mondta; nos, az ő esztétikája meg a teológia áthozása az esztétika területére. (Legszebb út az örökkévalóság felé!) Ezzel természetesen már a kelleténél jobban eleget tett annak az alapvető igazságnak, hogy a művészet igen komoly igényű, bár derűs és napsugaras szellemi hatás.

A művészet „irrealitása” kellő kifejezést nyer az irracionális elem hangsúlyozásával; ennek elvi háttere az ő józan katolikus intuicionizmusa.³

³ Lásd a jelzett tanulmányomat.

A műalkotás (már a legelső műalkotás: a természet is) a maga konkrét és színes nivoltában mély szellemi jelentést hordoz, vagyis a szó metafizikus értelmében szimbolikus. Ezért ostorozza Prohászka a „szellemtelen” művészetet, a modern dekadens irodalmat; Tolsztoj – „a művész és remekíró” – pedig megkapja tőle az elismerést is, de még inkább az elmarasztalást, nemcsak mert holdvilágos ábrándokat kergetett és nem bírta őket megvalósítani, hanem mert prófétai hevületében művészetét is megtagadta. (12,273, 23,256 s több helyen.)

A műalkotás pszichológiája (ahová ő bekapcsolja a legszebb mű, vagyis a szép egyéniség etikai kialakítását is) kevés gondolkodónál kap az övénél mélyebb elemzést.

A realizmus és a naturalizmus kicsinyesen rajzolja a világot, a felületen marad. Ez a véleménye könnyen érthető. De azért észrevehette volna Maupassant ritkaszép realizmusát, – még ha el is ítéli erkölcsi felfogását. (20,14)

Egészen korszerű a szociális és népi művészet hirdetése!

A renaissance amoralitása (25,265–267, 23,256 és sok más helyen), Dante sokszínű lélekmélysége és túlvilági emelkedettsége (12,317, 12,335, 12,338. és sok más helyen), Madách „blázirtsága” és „káromkodó tiszteletlensége” (23,288, 24,105), Jókai „parasztos durvasága”, „kálvinista káromkodása meg amoralitása” és „lelket bágyasztó beteges halványsága” (23,133–134), Bergson és Péguy „Istenhez lendítése” (10,145), a gót stílus áhítata, a barokk mindennél lendítőbb ujjongása (24,80, 24,132), stb.: mind-mind olyan állításai Prohászkanak, melyek természetesen következnek esztétikai elveiből, de amelyeknek egyikéről-másikáról ugyancsak lehetne vitatkozni. Mindegyiket csak az fogadná el, aki magáévá tenné az ő érzéklésből kiinduló, szépségszomjas, misztikus ekstázisban végződő esztétikáját.

Mert ő minden esztétizálásnál jobban vágyik „Isten csókjára”; a csókot fogadni és viszonzni akarja. De a csókhoz két ajka kell. A léleknek két ajka van – mondja (8,85): az egyik az értelem, a másik az érzelem; aki tehát a nagy valóságot s a végtelen Istent bírni, élvezni s megcsókolni akarja, annak azt mindkét ajakkal kell megtennie.

Föl akarja fogni az erő, a szépség egész nagy körét. Az egészet, nemcsak a részt. Aki a résszel beéri, az az egészről lemond. Rész a tudás, rész az esztétikai érzés és alkotás, s mert rész, azért kell a művészetet krisztusi, átalakító szeretettel párosítani. (13,379) Össze kell kapcsolni az észet és a szívet, egybe kell kötni az igazat, a jót és a szépet, harmonikus szintézisben kell látni a világot! – ez az ő utolsó szava hozzánk. (14,298) Az ilyen „egész lélek” számára a szépség, a művészet és az esztétika nagy egységbe olvad bele, melynek legjobb „neve”: – *az élet*. Az ilyen egész lélek nem esztétizál; vagy ha éppen azt teszi, imába fordul a szava és azt kéri, hogy lelke megteljen a Szépséggel és hogy az, ami így kívülről érinti, megegyezzen bensejével. Kell-e még valami? Elég, amit ő kér!